

A ZSIDÓSÁG MULTJA A MAGYARSÁG KÖRÉBEN

Irta: SZENTMIKLÓS LAJOS

A zsidóság történeti szerepét döntő mértékben régi hazájának, Palesztinának földrajzi fekvése határozta meg. Amikor a zsidók mintegy 3000 évvel ezelőtt megtelepedtek Palesztinában, ez az ország az akkori legfontosabb kereskedelmi utvonalak kereszteződési pontja volt. Palesztinán haladtak át egyrészt az Indiát és Arábiát a Földközi-tenger körül elterülő országokkal, másrészt az Egyiptomot Mezopotámiával összekötő kereskedelmi utak. A zsidók, mint nomád pásztornép kerültek Palesztinába. Így már életmódjuk révén folytonos érintkezésbe jutottak itt a szomszédos népekkel s csakhamar beilleszkedtek közvetítő szervként ezek élénk kereskedelmi forgalmába. Az állattenyésztésről a földművelésre való áttéréssel párhuzamosan fejlődött a zsidók kereskedelmi tevékenysége is és a fejlődés odavezetett, hogy a zsidóság uralkodó osztálya a kereskedők lettek. A kereskedelemmel való foglalkozás azután széjjelszórta a zsidókat, jóval a zsidó nemzeti állam megsemmisülése előtt, a Földközi-tenger partján lévő országokba, a kifejlődő kereskedelmi utvonalak mentén. A zsidóság nemzetiségi különállását a széjjelszóródásban is megtartotta. Különleges gazdasági funkciója, a kereskedelem és hitelnyújtás alapján, és különálló vallása révén, zárt kasztként helyezkedett el az idegen országokban. A római birodalom árutermelő szervezetében a zsidó kereskedelem- és kölcsöntőke már nagy szerepet játszott. S amikor a római birodalom felbomlott, hátrahagyta a helyén létrejövő európai feudalizmusnak a zsidóságot, mint egy magasabbrendű gazdasági forma, a pénzgazdaság képviselője. (A zsidóság ókori fejlődését illetőleg lásd: Otto Heller, Der Untergang des Judentums.)

A zsidók a feudális Magyarországra a 11.-12. századokban költöztek be tömegesebben, abban a mértékben, amelyben a feudális *természeti* gazdálkodás bomlása az országban előrehaladt. A kibontakozó áruforgalom kereskedelmi tőkét, piaci ismereteket, üzleti szellemet igényelt és a feudális uralkodók és urak kölcsöntőke igénybevételére szorultak, hatalmi szervezetük fenntartásával és kiterjesztésével, valamint növekvő fényűzési szükségleteik kielégítésével kapcsolatban. A szükséges tőkét és kereskedelmi készséget az izmaeliták (mohamedán vallású arabok, kazárok és egyéb idegenek) mellett a betelepülő zsidók szolgáltatták a feudális országnak. Ezek között voltak kézművesek is, voltak olyanok, akik földbirtokot szereztek, de legnagyobb részük főfoglalkozása a kereskedelem és a pénzkölcsönzés volt. Ennek megfelelően tulnyomóan a kialakuló kereskedelmi központokban éltek, elkülönülve ezek többi lakosaitól. Nélkülözhetetlen gazdasági funkcióik teljesítése mellett tetemes jövedelmet biztosítottak a királyoknak az általuk fizetett adók és vámok révén is. A 13. században azután, a pénzgazdaság előnyomulásával, jelentőségük még jobban megnövekedett az ország gazdasági életében, az izmaelitákkal együttesen. A királyi gazdálkodásban ekkor már nagy szerepet játszottak a pénzjövödelmek s a királyok pénzverési monopóliumukat, adó- és vámjövödelmeiket, a királyi sóárusítás monopóliumát és birtokaik jövedelmét izmaelitáknak és zsidóknak adták bérbe, akik egyedül rendelkeztek az országban az ehhez szükséges pénztőkékkel. Időnként a királyi pénzügyek teljhatalmú intézői is zsidó kamaraispánok voltak. Világi és egyházi nagybirtokosok is követték a királyok példáját és bérbeadták birtokaik jövedelmét izmaelita és zsidó pénztőkéseknek. Ebben az időben a főpapok már a „zsidók (és izmaeliták) keresztények feletti uralmáról“

panaszkodtak és az egyház sérelmei között felhozták, hogy a zsidók előnyös helyzete következtében keresztény magyarok sűrűn térnek át a zsidó vallásra.

A zsidók érdekelletébe kerültek a feudális társadalom minden osztályával gazdasági funkcióik révén. A középkorban a kölcsönügyletek uzsoraügyletek voltak, úgy a pénztőke ritkasága, mint a jogbizonytalanság s az ebből folyó nagy kockázat következtében. Az uzsoratóke alakjában fellépő zsidó kölcsöntőke igénybevétele súlyos anyagi helyzetbe sodorta a feudális urak egyrészét. Azáltal pedig, hogy a parasztokon zsidó pénztőkésék hajtották be a feudális állami és uri jövedelmeket, mint ezeknek bérlői, a zsidó pénztőke a parasztok feudális kizsákmányolásának közvetítőjévé és közvetlen részesévé is vált. (Viszont a feudális állam a zsidó pénztőke uzsorás és egyéb hasznaiban részesedett, a zsidóktól szedett adók révén: feudalizmus és zsidó pénztőke összefonódtak.) Végül a zsidó kereskedelmi tőke fölényes versenye ránehezedett a kialakuló városi polgárság kereskedelmi tevékenységére. Ezek a gazdasági ellentétek, amelyek a feudális társadalom anyagi fejlődésében gyökereztek, a kor ideológiai viszonyainak megfelelően vallási ellentét alakjában jelentek meg és a zsidóellenes intézkedések egész sorát vonták maguk után. Mindezek az intézkedések azonban hatálytalanok maradtak ebben az időben, mint folytonos megismétlésük mutatja. A társadalmi fejlődés adott fokán az ország a legnagyobb mértékben rá volt utalva a zsidó — és a teljesen ugyanazt a szerepet játszó izmaelita — kereskedelmi- és uzsoratóke működésére.

Ez a helyzet azonban megváltozott a 14.-15. századokban. Az áruterelés előrehaladt. A kereskedelem jelentősége annyira emelkedett, hogy a magyar állam ebben az időben már külkereskedelmi utak biztosításáért is folytatott háborúkat. Ezzel a folyamattal kapcsolatban a — tulajdonképpen német — városok kereskedői és bányapolgárai vagyoni erőre és ennek alapján politikai súlyra tettek szert. A városi polgárság jelentős részét szolgáltatta most már az állam bevételeinek, résztvett tőkéivel az állam pénzügyi műveleteinek lebonyolításában és politikai támogatást nyújtott a királyoknak a feudális nagybirtokosokkal vívott harcaikban. A korszak végén a zsidó (és a keresztény magyar társadalomba időközben beolvadt izmaelita) tőkésék korábbi szerepét már jelentékeny részben a városi polgárok töltötték be s Mátyás alatt a városi polgárság a központi kormányzat vezető szerveibe is bevonult.

A polgárság felemelkedése versenytársával, a zsidó tőkével folytatott harcok között játszódott le. Felemelkedésének feltétele a zsidó tőke-meggyengítése s az utóbbinak eszköze az egész zsidóság háttérbeszorítása volt. Ezekben a harcokban a polgárság növekvő politikai súlyát, a királyi hatalommal való szövetségét használta fel és kiaknáztta a zsidókkal szemben évszázadok alatt gazdasági okokból felgyülemlett általános gyűlöletet és az őket a keresztény társadalomtól elválasztó vallási ellentétet. A korábban keresztül nem vitt zsidóellenes rendszabályokat most a gyakorlatban is érvényesítették és továbbfejlesztették. A zsidóságot korlátozták a kereskedelemben és iparúzásban, kizárták az állami jövedelmek bérléséből és a földtulajdonból. Királyi rendeletek időnként és helyenként törölték azokat az adósságkamatoikat, melyekkel a polgárok zsidó hitelezőiknek tartoztak, sőt néha magát a tőketartozást is. A zsidók elkülönülése most már a reájuk kényszerített gettóélet formáját vette fel. A polgárság egyik eszközeként a konkurenciában megjelent a „tudományos“ fajelmélet elődje, a zsidók rituális gyilkosságait hirdető elmélet s a „modern“ numerus clausus helyett középkori máglyákat állított-

tak fel a zsidó konkurrensok számára. A korszak zsidóüldözése 1360-ban és 1526-ban érte el tetőpontjait, amikor kimondták a zsidóknak az egész ország területéről való eltávolítását. 1360-ban a kiűzést azzal indokolták, hogy a zsidók az okai az országban dúló pestisjárványnak, 1526-ban pedig azzal, hogy ők okozták a mohácsi vést. (A székesfehérvári országgyűlés 1526. november 9.-én, a mohácsi vereség után két hónappal, határozta el a zsidók kiűzését. Mindkét eset középkorisan átlátszó példája a zsidóság társadalmi bűnbak-szerepének.)

De az országgyűlés 1526. évi határozatából szentesített törvény sem lett s ha 1360-ban, legalább részben, végre is hajtották a zsidók kiűzését, 4 év múlva visszaengedték őket az országba, ahol távozásuk a kölcsöntőke megritkulását s így a kölcsönkamatláb felszökkenését idézte elő. A magyar feudális társadalom városi fejlődése ellenére sem nélkülözhetette a zsidó kereskedelmi- és uzsoratókét. A zsidó tőke jelentősége ugyan lecsökkent ebben a korszakban az ország gazdasági életében, de korántsem szűnt meg. Az ország balkáni kereskedelmét a 15. században még mindig zsidó tőkésék bonyolították le. Tetszés szerint kirótt adóikkal, kölcsöneikkel, gyakran kényszerkölcsöneikkel táplálták a királyi kincstárt és bőséges jövedelmi forrást jelentettek az élükre állított országos főtisztviselők számára is. Egyesek közülök, kitérve, magas állami méltóságokra jutottak és beolvadtak a feudális nagybirtokosok osztályába.

A 16. századig a társadalmi fejlődés ugyanabban az irányban haladt Magyarországon, mint Nyugateurópában. A városi polgárság erősödése itt is, ott is a zsidóság helyzetének a rosszabbodására vezetett. De a magyar társadalmi fejlődés csak bizonyos távolságban követte a nyugateurópaiat; a magyar városi fejlődés mögötte maradt a nyugateurópainak. Ezért a zsidóellenes erők sem érvényesültek Magyarországon a 16. századig olyan sulyal, mint Nyugateurópában. A zsidóság helyzete bizonytalanná vált Magyarországon a 14.-15. századokban, de azért a zsidóságot nem távolították itt el véglegesen az országból, mint Angliában vagy Franciaországban, nem üldözték ki a városok egész sorából és nem szorították ki a kereskedelem legtöbb ágából, mint Németországban ebben az időben. A 16. században azonban megszakadt a nyugateurópai és a magyarországi társadalmi fejlődés párhuzamossága. Míg Nyugateurópában a 16.-18. század, az eredeti tőkefelhalmozás folyamatával, a manufaktúra-kapitalizmus kifejlődésével, a polgárság további izmosodásának a korszakává váltak, addig Magyarországon ekkor a polgárság hanyatlása következett be, a török hódítás folyamányaképpen s ezzel összefüggésben az országnak a Habsburg-birodalomba való bekapcsolódása alapján.

A törökök által elfoglalt területen a régi városi polgárság megsemmisült a 16. században. De az ország többi részében is sulyosan megcsinylette a városi polgárság vagyona a 16.-17. század háborús korszakában a különböző csapatok sarcolásait, kereskedelme pedig a háborús zavarokat. S mihelyt a városi polgárság gazdasági és ezzel politikai ereje meggyengült, ezt a feudális nemesség, a Habsburg-uralom alatt álló területen már a 17. században, a polgárság további meggyengítésére használta fel vele folytatott osztályharcában. A nemzeti vármegyék kezükbe vették az árulk árjai megszábasának a jogát s ezzel megtörték a városi polgárság ármonopóliumát. Ugyanekkor kikényszerítették, hogy az ő anyagi erejüket gyarapító falusi kézművesek is árulhassák termékeiket a városi piacokon s ezzel megtörték a városi kézműipar piacmonopóliumát is. A piaci- és ármonopólium elvesztése azután tovább sodorta

a királyi területen élő városi polgárságot a hanyatlás útján. Erdélyben viszont az abszolút fejedelmi hatalom járult hozzá rendszabályaival a 17. században a városi polgárság meggyengítéséhez, azáltal, hogy a külkereskedelemben állami monopóliumokat létesített és kedvezményekben részesített idegen iparosokat s kereskedőket telepített be a városi polgárság monopolisztikus helyzetének a megtörésére. S ezt az egész fejlődést még tovább lendítették annak a gyarmati helyzetnek hatásai, amelybe Magyarország a Habsburg-birodalom keretében jutott a 18. században. A magyar rendi politikában az elerőtlenedett városi polgárság érdekeivel szemben a feudális nemesség érdekei érvényesültek. Ez keresztül vitte adómentességének a fenntartását s ezzel arra kényszerítette a Habsburg-kormányzatot, hogy az általános adózókötelezettségnek alávetett osztrák tarományok gazdasági életét fejlessze a magyar gazdasági élet rovására. A manufaktura-korszakba lépett osztrák ipar áru kedvezményes vámilleték mellett jöttek be az országba s versenyyükkel sujtották a magyar kézműipar termékeit. A magyar mezőgazdaság áruival Ausztriában és a külföldön folytatott kereskedést pedig korlátozta, sőt a külfölddel szemben majdnem teljesen meg is szüntette a kormány vámpolitikája Ausztria gazdasági fejlődése érdekében. Így a városi polgárság hanyatlásának mélypontjára jutott a 18. században Magyarországon. A városi polgár ekkor már csak falusi színvonalra süllyedt kisiparos, eladósodott kiskereskedő volt, minden súly nélkül az ország politikai életében.

A városi polgárság hanyatlásával párhuzamosan pedig a zsidóság helyzete is tovább súlyosbodott. Ha korábban a polgárság felemelkedése vonta maga után a zsidóság süllyedését, most a polgárság hanyatlásában rántotta magával a zsidókat. A hanyatló városi polgárság törekvése első sorban arra irányult, hogy a zsidóknak, közvetlen versenytársainak a városokból való eltávolításával könnyítsen saját helyzetén. Elegendő politikai súly hiányában azonban ez a kívánsága, egyes városok kivétel esetét nem tekintve, csak a 17. század végén teljesült, a Habsburg-uralom alatt újra egyesített országban, amikor törekvése összetalálkozott a kormányzatnak azzal a célkitűzésével, hogy az országot a katolikus vallásban is egyesítse. E célkitűzés szolgálatában a kormány, beteljesítve a városi polgárság évszázados kívánságát, kiutasította a zsidókat az összes királyi és bányavárosból. Ettől kezdve a zsidóság a falvakban húzta meg magát, a földesurak védelme alatt, kiknek ezért adót fizetett. A 18. század folyamán a zsidóság, megfosztva addigi létfeltételeitől, egészét nézve a legnyomorúságosabb viszonyok közé került. Megmaradt utolsó életlehetőségeként néhány iparág üzése, kis hitelügyletek kötése, a földesuri kocsmajog bérlése mellett főleg falusi házalókereskedéssel foglalkozott. A zsidó típusa ekkor a mindenkitől megvetett, lenézett batyus, vagy rongyszédő falusi zsidó, aki a városi kereskedőtől vett krajcáros áruval házal a falvak nyomorgó parasztjai között és mindenféle ócska lim-lomot vesz náluk össze.

A nagyban való kereskedés, hitelnyújtás, a zsidóság emez eredeti társadalmi funkcióinak a lehetőségei azonban nem szűntek meg Magyarországon a 16.-18. századokban sem, ha a városi polgárság és a zsidóság elől el is zárultak. Tényleg az áruforgalom és a hitelrendszer, egészben véve, ebben a korszakban kiterjedtek Magyarországon a középkori viszonyokhoz képest, a 16.-17. század háborús zavarai és az ország 18. századbéli gyarmati helyzete ellenére is, sőt részben éppen a háborúkkal összefüggésben. Egyrészt megnőtt a magyar mezőgazdaság következtében. Másrészt kiszélesedett a mezőgazdasági termékek és mellettük az

iparcikkek belföldi piaca is a törökhadjáratokban résztvevő csapatok, a háborús török korszakban intézményesített állandó katonaság, majd a törökök kiverése után az országban tartott állandó hadsereg szükségletei révén s az utóbbiakhoz kapcsolódva kifejlődött a hadseregszállítás üzletága. A magyar nagybirtok ebben a korszakban tért át az árutermelő nagyüzem formájára a mezőgazdasági piac kiszélesedésének hatása alatt. A háborúk kifejlesztették az államadóságok rendszerét is a Habsburg-birodalomban s ezzel rendszeresítették itt az államnak nyújtott kölcsönök üzletét. Mindezek következtében a tőkefelhalmozásnak a középkorokat meghaladó lehetőségei nyilottak meg az országban, melyben időnként, különösen a 16. században valóságos háborús konjunktura bontakozott ki.

Kik használták ki ezeket a lehetőségeket a lesüllyedt zsidóság és a lehányatlott városi polgárság helyett? Elsősorban a feudális nemességnek az új viszonyokhoz legjobban alkalmazkodó elemei, alapvetően a 16. század háborús korszakában. Kísnemesek, akik a király vagy nagybirtokosok katonai szolgálatában állottak, elmaradt zsold fejében vagy szolgálataik jutalmául kapott birtokaikon bevezették a nagyüzemi rendszert, a jobbágyközösségek földjeinek a kisajátításával, és tömeges árutermelésbe fogtak a katonaság és külföld részére, szertelenül kiaknázva jobbágyaik munkaerejét. A piacra termelés mellett kihasználták a piaci lehetőségeket nagyszabású kereskedelmi vállalkozásokkal is. Összevásároltak az országban gabonát, marhát, bort, ólmot és ezeket nagy haszonnal szállították a hadseregnek vagy exportálták külföldre, ahonnan viszont szövetet szállítottak a katonaságnak. Ezenkívül pénzkölcsönzésrel is foglalkoztak, és pedig főleg a folytonos pénzzúkéban lévő államkincstárnak nyújtottak kölcsönöket. Minthogy pedig az országban adott viszonyok mellett, biztos vagyont s ezt megőrző és gyarapító hatalmat csak a nagybirtok képviselt, az árutermelésből és kereskedelemből származó pénzhasznukat, valamint az állammal szemben hadseregszállításokból és kölcsönnyújtásokból eredő követeléseiket felhasználták a királyi birtokok megszerzésére, amelyekhez így gyakran potom áron is hozzájutottak. A vagyon és hatalom megfelelő fokán azután már előnyös házasságok, örökösödési szerződések, a királynak tett politikai szolgálatok és birtokfoglaló erőszakoskodások is további birtokszerzésük eszközévé váltak. Vagyonuk megtartásánál és gyarapításánál a jogi formákat kihasználó ügyesség, a számító ravaszság, a zsugoriság, a féktelen birtokvágy, a vagyont teremtő üzleti szellem ez általános vonásai éppúgy érvényesültek, mint a politikai pártállás és a vallás felcserélése s a feudális ur nyers hatalmi eszközei. A 17. században a régi uri nagybirtok, és a királyi s egyházi birtokok nagyrésze már az így ujonnan felemelkedett nagybirtokososztály kezében összpontosult a Habsburg-uralom alatt álló területen. S amikor a 17. század végén a törököknek hódolt terület felszabadult, végeredményben ugyanezeknek a nagybirtokosoknak a leszármazottai szerezték meg olcsó pénzen, főleg a királyi bürokráciából ekkor felkerült köznemesi elemek mellett, a visszacsatolt hatalmas lakatlan területeket is, politikai befolyásuk segítségével, a nagyüzemi árutermelésből eredő nyereségek felhasználásával és ügyesen irányított hitelműveletek igénybevételével. (Az új nagybirtokososztály felemelkedésére vonatkozó tényeket lásd részletesen Szekfű Gyulánál: Magyar Történet, III. 168.-204., 507.-513., IV. 253.-256., 420.-425.)

A zsidóság társadalmi funkcióit, a nagyban való kereskedést és hitelnyujtást, már a középkorban jórészt kisajátította a városi polgárság. A 16. században azután a feudális nemesség kisajátította ezekből a funk-

ciókból magát a városi polgárságot is, a zsidósággal együtt. A körülmények, amelyek az embert alakítják, kifejlesztették az üzleti szellemet a feudális magyar nemességben, új típust hozva létre társadalmilag emelkedő elemeiben. Ez a típus átmeneti alak volt a feudális és a kapitalista társadalom vezető típusai között. A 16. századbeli nagybirtokos már árut termelt, de még jobbágyok robotmunkájával. Nagykereskedő, hadsereg-szállító, pénzüzér, egyszóval üzletember volt már, de ugyanakkor megmaradt katonának is. (A feudális-kapitaista megjelölés nem a mai magyar társadalmi rendre illik, amelyre tévesen alkalmazni szokták, hanem erre a 16. században kifejlődött társadalmi rendszerre.)

Az üzérkedés azonban csak a vagyon megszerzésének eszköze volt az új nagybirtokososztálynál. A társadalom csucsaira feljutott új nagybirtokosok a 18. században már „arisztokratikus“ életmódot folytattak, az áruterelés hasznát fényűző szükségleteik kielégítésére fordították és az áru- és pénzkereskedés más kezekbe ment át. A török korszak alatt és után örmény, rác és görög kereskedők jöttek be az országba s a 18. században ezek, közöttük is elsősorban a görögök, vették kezükbe Magyarország nagy- és külkereskedelmét és a pénzkölcsönző üzletet, tőkéiket nagybirtokok bérlésébe s ekként a mezőgazdasági áruterelésbe is befektetve.

A nagykereskedelem s különösen a hadsereg-szállítás, a pénzkölcsönzés és különösen az államadósságok rendszere Nyugateurópában a városi polgárságot gazdagították a 16.-18. században és fontos tényezői voltak itt a városi polgárság körében folyó eredeti tőkefelhalmozásnak s ezzel a modern kapitalizmus megalapozásának. Magyarországon azonban ugyanekkor, az ország gazdasági elmaradottsága folytán, csupán a feudális uralkodó osztály összetételében idéztek elő változásokat. A meggazdagodott görög s egyéb idegen tőkések, ha nem távoztak el újból az országból, felhalmozódott tőkéiket végül szintén földbirtokra változtatták át, — mert ez, amellet, hogy különösen biztos módja volt a vagyon befektetésének, tulajdonosát egyuttal társadalmi elismertetéshez is juttatta — s eltűntek a feudális uralkodó osztályban, az utolsó elemeket szolgáltatva a 16.-18. századokban kialakult nagybirtokosság számára.

Magyarország gazdasági élete a tőke eredeti felhalmozásához csak annyiban járult hozzá ebben a korszakban, hogy táplálta ennek külföldön lejátszódó folyamatát. A 16.-17. századokban előbb a magyar rézbányákat, utóbb már a legtöbb magyar állami bányát németországi és ausztriai tőkések bérelték s a 17. században ezek kaptak időnként monopóliumot a legtöbb nyereséget hajtó magyar kiviteli üzlet, a marhákivitel lebonyolítására is. A 18. században pedig Magyarországot gyarmati helyzete az osztrák manufaktúra-kapitalizmusban folyó tőkefelhalmozás elősegítésére kényszerítette.

Amikor a 19. századdal beköszöntött Európában, Nyugateurópa addigi fejlődése alapján, az ipari kapitalizmus korszaka, a visszahanyatlott magyar városokban csak tőkeszegény nyárspolgárságot talált. De a nagybirtokosok falvaiban, a most fellendülő mezőgazdasági áruforgalom kiindulópontjaiban, ott élt a városokból kiszorított zsidóság. A tőkefelhalmozásnak azok a lehetőségei, amelyeket a mezőgazdasági áruforgalom felendülése nyújtott, a falusi zsidóság számára nyilottak meg, mely elnyomorodhatott, de birtokában maradt évezredek gyakorlatában felhalmozódott üzleti szellemének. S azokat az erőket, amelyek Magyarországon a modern kapitalizmust, a külföldi tőke hegemoniája alatt megszervezték, a most következő fejlődés során nagyrésztben a zsidóság szolgáltatta.